

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ, НАША СЛАВА, ОСЬМОМИСЛОВА ДЕРЖАВА

Актуальний нарис присвячено найзнанішим сторінкам історії Галича та краю. У популярно-науковому стилі автор знайомить читача з княжою добою становлення міста й перетворення його на столицю. Особливе місце посідає характеристика діяльності найвідоміших галицьких князів Володимирка та його сина Ярослава. Найдраматичнішою частиною авторської оповіді, без сумніву, є доба боротьби за Галич Романовичів, угорських королів та польських князів першої половини XIII ст. Дослідник підсумовує найславніші сторінки діянь Галича 1340 р. і знайомить з першими археологічними та історичними розвідками краю XIX ст., логічним продовженням яких стало чимало сенсаційних відкриттів.

Ключові слова: Галич, князь, Ростиславовичі, Романовичі, бояри, археологія, Замкова Гора, церква Святого Пантелеймона.

I

Княжий Галич! Колиска нашої Державности, сцена нашої історичної трагедії, країна спогадів минулого, мрій про майбутнє, скарбниця дорогоцінних реліквій.

Сьогодні, це маленьке містечко, вузький круг буденних турбот, перелетних радощів людей сірих і безіменних. Але в його землі, під вуличним бруком, під руном околичних піль і огордів, в тіні дібров, покояться тлінні останки велитнів, дрімають свідки їхньої праці, боротьби й творчості.

День проходить за днем над сучасним Галичем, один до одного подібний, ніч за ніччю сповиває сумерками галицькі спогади й румовища. Але бувають ночі неспокойні, примарні, наладовані електричністю прогомонілих століть.

Тоді мертве каміння оживає, якісь тіни повійні, якісь постаті засвітіні підіймаються над маленьким, провінціональним містечком і прислонюють його своєю величністю.

Незломна постать Володимирка, трагічна з'ява Осьмомисла, вгору простягнені долоні Настасі, залізний меч Романа Мстиславича, задивлене в вічність обличчя Данила Романовича, он що переминює панораму провінціального місточка в полум'яну феєрію історичної картини.

В тому то полум'ю величних спогадів, гордих зривів і болючих упадків, недоконаних діл і несповнених заповітів мертве каміння оживає, земля хвилюється й промовляє. В заграві минулого палають кам'яні дороговкази майбутнього.

II

Вже більше, як 850 літ проминуло з часу, як у 1084-ому р. Великий Київський Князь Всеволод наділив трьох синів князя-ізгоя Ростислава Володимирича (внука Ярослава Мудрого, правнука Володимира Великого), західньо-українськими волостями. Окраїнні Червенські Городи, що їх у 981-ому р. мусіли визволяти полки Володимира Великого, а в 1038-ому р. вої Ярослава Мудрого, опинилися оце в руках своїх правних, а як же гідних спадкоємців. Найстарший з Ростиславичів Рюрик засів у Перемишлі, Володар у Звенигороді, а Василько в Тереховлі. Три княжі уділи, об'єднані в руках одної династії, перемінилися в кріпкий і суцільний державний організм, що йому з часом судилося продовжити роль Великого Київського Князівства. А хоч доля і людська зависть, не щадили Ростиславичам ударів, хоча вже в 1092-ому р. гине князь Рюрик від пошести, а в 1097-ому князь Василько Тереховлянський переживає трагедію свого осліплення, це ні в чому не ослаблює сили молодій державі й династії. Навпаки, далекозора й поміркована політика Ростиславичів та їх воєнні успіхи (особливо після перемоги над мадярами під Перемишлем у 1099 р.), закріплюють їх володіння над землями, що ними досі так легкодушно торгували претенденти до Великого Київського Стола.

В безупинній боротьбі й невсипущій праці проминуло життя обох Ростиславичів; померли вони майже рівночасно (в 1123-ому р.), залишаючи по двох синів кожний. Загрожувала небезпека, що наслідство Ростиславичів знову роздріблене, спаде до ролі зперед 1084-го р. На щастя, син Володаря Ростиславича Володимирко, дуже скоро виявив себе, як талановитий та енергійний «збирач» західньо-українських земель. Вже в 1141 р. бачимо в його руках Перемишль і Галич, а в 1145 р. ще й Звенигород. В боротьбі з Всеволодом, а відтак Ізяславом, князями київськими, оборонив Володимирко незалежність своєї триєдиної

волости, яку, вмираючи в 1152-ому р. залишив своєму синові Ярославу Осьмомислові. Володимирко, що в 1144-ому р. переніс свою столицю з прадавнього Перемишля до наддністрянського Галича, видвигнув цей скромний город на сторінки історії та започаткував його розвиток, як політичного й торговельного осередка.

До того часу згадується Галич рідко; около 1103 р. находимо в польських хроніках згадку про першу жінку князя Болеслава Криворотого, що була «дочкою короля галицького». (Королем цим був київський князь Святополк). В 1134 р. титулується «князем од стола галицького» Іван Ростиславич Звенигородський, а в 1141 р. згадується Галич в літописі, як старший стіл теребовельської волости. Та хоч рідко згадуваний, мусів Галич уже тоді бути великим і заможним, а при тому гарно забудованим і добре укріпленим городом, коли його міщанство мало сміливість і спроможність протиставитися волі князів і ставати з ними до боротьби.

Вже в 1145 р. збунтувалися галичани проти Володимирка; коли він вибрався на лова, закликали до себе Івана Ростиславича Звенигородського, а перед Володимирком замкнули городські ворота. Повні три тижні добував Володимирко Галича, поки його не здобув разом із Звенигородом, покинутим Іваном Ростиславичем. Помер Володимирко нагло, майже безпосередньо по відправі посла київського князя Ізяслава, що домагався від нього звороту городів Погорині й Бужська.

«Як поїхав посол Петро з двору, — пише літописець — пішов Володимир до божниці Св. Спаса, на вечірню. Йдучи переходами до божниці, побачив (князь), як Петро їхав і поглузував з нього: «Оце поїхав боярин руський, повідбиравши всі волости!». Коли ж Володимирко, вертаючи з вечірні, станув на місці, що на ньому поглузував з посла, крикнув: «Ой! Якби мене хтось у плече вдарив!». Придворні підхопили князя й понесли до терему, та що з ним не робили, князь того ж таки вечора помер.

Причиною смерти Володимирка була одна (ревматизм), але літописець, що не розумів змагання князя до забезпечення собі незалежності від київського столу, бачив у ній божу кару за недотриману Володимирком присягу.

В дійсности боротьба Ростиславичів і їхніх наслідників за незалежність західньо-українських земель, була єдиним рятунком української державности, що вже тоді не находила собі опори в розхитаному княжими міжусобицями Київському Столі.

Смерть Ізяслава Київського об'легчила наслідникові Володимирка Ярославові Осьмомислові боротьбу за суверенність Галичини. Він задружив з мадярським королем, заключив союз з Польщею, а самотнього свого противника Івана Ростиславича зумів досягти й розбити аж в подунайській Берладі. Коли ж на Київському Столі засів його приятель Ростислав, Осьмомисл міг віддати себе мирній праці над культурною розбудовою Галицької Держави.

Великим і могутнім малює нам Ярослава Осьмомисла безсмертне *«Слово про похід Ігоря»*: «Осьмомисле Ярославе Галицький! — читаємо там. — «Високо ти сидиш на своєму золотокованому престолі! Ти підпер Карпатські Гори своїми залізними полками, ти заступив (угорському) королеві дорогу, замкнув Дунаєві ворота, правиш судна по Дунаю. Страх перед тобою по землях котиться. Ти по своїй волі відчиняєш Київські Ворота, з батьківського золотого стола стріляєш султанів у далеких землях».

Подібно висловлюється про Осьмомисла літописець, мовляв, «був він князь мудрий, вимовний, богобоязливий, поважаний по всіх землях і славний своїми полками. Він привів землю до цвітучого стану, роздавав багато милостині, любив чернечий чин і помагав йому скільки міг; у всьому сповняв божий закон і тримав у порядку церковні справи»...

Подвигом, що за нього Осьмомисл удостоївся такої високої похвали з уст літописця-духовника було установлення в Галичі митрополичої катедри з крилосом (капітулою) й будова величавого митрополичого собору Пресвятої Богородиці.

На жаль, в парі з державно-творчим хистом і воєнними успіхами Ярослава Осьмомисла, не йшло його особисте, родинне щастя. Незадоволений «політичним подружжям» з дочкою суздальського князя Юрія Ольгою, зажив Осьмомисл з бояриною Настасею Чагрівною, з якою мав сина Олега. Княгиня Ольга покинула Галич і поселившись в Червені, повела відтіля боротьбу з своєю супірницею. Проти князя й Настасі, а найбільше, проти рідні княжої любовниці, піднявся боярський бунт, якому проводив колишній повірник Ярослава, боярин Кость Сірославич та якийсь «служебний князь» Святополк. Вони то вирізали всю родину Чагрових, Настасю спалили живцем на кострі, а Ярослава примусили до нової присяги на вірність княгині Ользі...

Вимушена присяга не допомогла Ользі Суздальській. Вже в 1171-ому р. тікає вона з сином Володимиром до князя Ярослава Луцького, а відтіля до Володимира над Клязмою, де постригається в черниці. Тимчасом

Ярослав доживав віку в болю й одчаю, а коли зляг на смертну постелю, то «скликав бояр, міщан, світських і духовних, та сповідався перед ними: «Отці і браття і сини; оце відходжу з цього марного світу й іду до могого Творця: коли я згрішив чим перед вами, простіть мені [...]»

Коли ж по тридневному тяжкому конанні помер Ярослав Осьмомисл дня 1 жовтня 1187 р., то поховано його в підземеллях соборної церкви Пресв. Богородиці. Вміраючи, завіщав Ярослав Осьмомисл галицький стіл Олегові Настасиному, а Володимирові Ольжичеві дав Перемишль. Та не встигло ще його тіло захопонати, як бояри прогнали Олега Настасиного з Галича й посадили тут Володимира. Покривджений Олег удався до польського короля Казимира Справедливого й цей допоміг йому «вокняжитися» в Галичі. Та незабаром його отруїли бояри й поховали в Богородичній катедрі, а на галицькому столі знов засів Володимир Ольжич. Та коли Володимир відсунув від влади бояр, яким завдячував престіл, вони збунтувалися проти нього й примусили тікати з Галича.

Скористав з цього володимирський князь Роман Мстиславич, що віддав свій стіл братові Всеволодові й вокняжився в Галичі. Та не встиг ще Роман розглянутися, як у Галичину вмашерували накликані Володимиром Ольжичем мадари; ув'язнивши Володимира, посадили вони на галицькому столі свого королевича Андрія (1189 р.). Крик грози пронісся по українських землях. Київський митрополит кликав огірчений: «Це ж бо чужоплемінники забрали нашу батьківщину, не дайте їм панувати!». Даремне пробував прогнати мадярів Роман Мстиславич. Галицьким боярам було зразу добре з малолітнім мадярським королем, але згодом і їм надоїла господарка мадярських урядовців. Тоді вони закликали до себе сина Івана Ростиславича Ростислава, але в бою під Галичем (1188) бояри роздумалися, зрадили нещасного князя й раненого віддали в мадярську неволю. Галицьке міщанство, обурене боярською нікчемністю, підняло повстання проти мадяр, але мадари були сильніші. Вони здавили повстання, а Ростислава доби́ли, «приклавши смертне зілля до його ран». Тим часом під мурами Галича з'явився знову Володимир Ольжич, що втік з мадярської тюрми й придбав собі допомогу польського князя Казимира Справедливого. Щастя усміхнулося Володимирові і на самого Спаса 1189 р. засів він на батьківському столі, поховавши перед тим Ростислава Берладинича в підземеллях Богородичної катедрі. Забезпечившись союзом з князями Всеволодом Суздальським і Рюриком Київським, спертій на прихильности галицького громадянства, прокняжив уже Володимир Ольжич спокійно до смерті (1199 р.). Коли

ж спочив у підземеллях Богородичної катедри, то припечатав своїм саркофагом династію Ростиславичів, а разом з нею й окремішність Галицької Волости.

На дієву арену виступає тепер могутня постать волинського князя Романа Мстиславича, в його сильних руках зливається давня Галичина й Волинь в величню Галицько-Волинську Державу.

Запевнивши собі допомогу польського князя Лешка, угорського короля Андрія, нейтральність суздальського князя Всеволода й прихильність німецького короля Пилипа IV-го, Роман Мстиславич опанував Галичину без труда. Бачучи, що Києва не дасться вже врятувати, «як матері городів українських», Роман подбав про те, щоби на київському столі сидів усе відданий йому князь, сам зате намагається приборкати половців, усю свою увагу й печальність присвячуючи «новому Київу», що ним не тільки для Галичини й Волині, але й для всієї України (крім Чернігівщини) стається наш Галич. Недаром то літописець величає Романа Мстиславича «царем і самодержцем» усеї Землі Української, що йдучи слідами свого діда Мономаха, «кидався на поганих мов лев, сердитий був, як рись, нищив ворогів, як крокодил, проходив ворожі землі, як орел, а був хоробрий, як тур». Князь, що то «крамольних бояр видушував, як пчоли», а «Литвою орав», що своїм далекозорим поглядом обіймав цілість української державно-творчої політики, закоротко, нажаль, володів Галицько-Волинською Державою. Будучи, як союзник німецького короля Пилипа Гогенштавфа, в війні з польським князем Лешком, поляг Роман Мстиславич при переправі через Вислу під Завихвостом у 1205 р. «І приїха же галичане, взяша князя свого мертва і несоша в Галич і положиша в церкві святого Богородиці».

Нелітність Романових синів — Данила й Василька дозволила ворогам Української Державности розпутати на наших землях нову хуртовину крамол та міжусобиць. Романова вдова була примушена довго тинятися поза Галичем, в якому тимчасом господарили то поляки, то мадяри, то свої ж таки бояри й князі з їх слухними, чи уявленими претенсіями до Галича. Найдовше втрималися в Галичині три брати Ігоревичі (Володимир у Галичі, Роман у Звенигороді та Святослав у Перемишлі), але коли вони вдалися в безоглядну боротьбу з боярами, бояри нагадали собі на Романових синів і післали за ними на двір мадярського короля Андрія. У вересні 1211 р. станули угорські війська й прихильні Романовичам волинські князі під Галичем і «вокняжили» девятилітнього Данила Романовича на галицькому столі. В заступстві мадярського князя

пробувала княжити мати, та це не подобалося галицьким боярам і вони примусили її знову тікати на Угорщину. Галицьким князем проголосив себе боярин-самозванець Володислав Кормильчич. Скористали з того — мадярський король Андрій та польський Лешко, що, подруживши з собою свої нелітні діти Кольомана й Сальомею, рішили розібрати Галичину поміж себе. В 1216 р. відбулася коронація маленького Кольомана на галицького короля, а весною цього-ж року мадярське військо опанувало Галич. Володислав Кормильчич попав до мадярської неволі, в Галичі засів, як воєвода Кольомана мадярський вельможа Венедикт, Перемишль загорнув, згідно з умовою, Лешко, Володимирщину призначено Романовичам. На щастя, польсько-мадярський союз дуже скоро розбився, а на Галич рушив, закликаний «покривдженним» Лешком, новгородський Мстислав Мстиславич Удачний (1219). Відвоювавши від мадярів Галич, Мстислав Удачний увійшов у порозуміння з Данилом Романовичем, за якого видав свою дочку, а відтак допоміг удомашнитися у волинських волостях. Тим часом грянула на Україну татарва, а 31. травня 1224 р. прийшло над річкою Калкою до розгрому українського лицарства. Своєї перемоги не використали татари зразу; завернули в степи й тим приспали чуйність українських князів. Князь Мстислав Удачний і його зять Данило Романович, що найбільше з усіх відзначилися над Калкою, жили в згоді, дарма, що Мстислав, підмовлений ворогами Данила, віддав Галич угорському королевичеві Андрієві, а сам усунувся в свій степовий Торчеськ. Щойно як він у 1228 р. помер, Данило рушив знову на підбій Галича. В 1230 р. опанував Данило Галич, та не зумів приборкати «крамольних» галицьких бояр. В 1232 р. накликали вони на нього мадярів, а в 1235 збунтувалися й, замкнувши перед Данилом галицькі ворота, впустили до столиці князя Михайла Чернігівського. Щойно по десяти роках удалося Данилові відвоювати Галич від Михайлового сина Ростислава й у Богородичній катедрі засісти на престолі свого батька.

Та нова хвиля татарщини перешкодила Данилові скористатися овочами своєї перемоги. Дня 6 грудня 1240 р. опанували татари Київ, а це викликало такий переполох в дальших українських волостях, що ніхто з князів не посмів дожидати татар на своєму місці.

Данило втік на Шлеськ, його син Лев на Мадярщину. Татари перейшли Галицько-Волинську державу, мов язва. В Володимирі Волинському не залишилося ні живої душі, впав Галич «і багато городів, що їм нема числа». Коли ж у 1242 р. переплила через Україну поворотна хвиля Татарщини, Данилові довелося проганяти свого супірника Ростислава та ворожих

собі бояр з єпископом Артемієм у проводі з Перемишля й Галича. Щойно блисуча перемога Данила над закликаними Ростиславом угорськими військами під Ярославом (1245) закріпила остаточно Галицько-Волинську Державу за Романовичами. Данило обняв Галичину, брат його Василько Волинь, але в дійсности Данило правив цілою Галицько-Волинською Державою, використовуючи всі сили для її культурної розбудови й політичного зміцнення.

Правда, по татарському розгромі чим раз рідше стрічаємося на сторінках літопису з іменем Галича. Його місце заступають нові, основані Данилом городи — Львів та Холм, у якого Богородичній церкві й спочив король Данило Романович у 1264 р. Політичний центр Галицько-Волинської Держави переноситься згодом до Володимира Волинського. За Галичем залишається тільки повага галицької церковної митрополії.

Коли ж у 1340 р. згинув останній з галицько-волинських суверенів Болеслав Юрій II, примеркло й сонце галицької митрополії. Правда, польський король Казимир дозволив українцям на її відновлення (1371), але за короля Ягайла почалася доба безоглядного переслідування всього, що українське. Тоді то, по словам очевидці, — «галицьких крилошан водили з Крилоса на поворозі й плавали через Дністер», церкви замінювали на костели, а церковні й митрополічї добра переписували в реєстри королівщин. З часом перевилося «крамольне» галицьке боярство й горде міщанство. Його місце заняли чужинці — поляки, жиди та караїти, старовинні княжі церкви й монастирі з Богородичною катедрою в проводі почали занепадати, поки зовсім не лягли в румовищах.

III

Старовинний княжий Галич, що його політичну історію прослідкували ми протягом двох сотень літ (1141—1340), не залишив по собі в писемних документах майже нічого з того, що свідчило би про його повстання, назву, розбудову й культурно-духовне життя, що колись кипіло в ньому.

Хіба вже не дізнаємося — хто й коли заснував Галич. Останки доісторичної старовини, зняряддя й посуд кам'яної та бронзової доби, знаходжені тут і там на території сучасного Галича, впевняють нас у тому, що ця надністрянська оселя куди старша, як найраньші наші відомости про неї.

Без відповіді мусимо залишити й питання — відкіля пішла назва нашого города. Що не пішла вона від «галки», яку місто щойно в XVIII в. прийняло за свій герб, ані від якихось «галів», тобто галлійців, що

мандрували нашими землями зі сходу на захід, — це більше, як певне. Трудно повірити, щоби назва города могла повстати від «Галичиної Могили», що її ще досі показують на території нинішнього села Залукви. Правда, на звязок повстання й назви Галича з Галичиною Могилою натякає під 1207-им р. галицько-волинський літописець, але це могло б нас упевнити хіба в тому, що в околиці тої могили й недалекої від неї Спаської, а також Пантелеймонівської церкви стояв той Галич, у якому княжив, відправляв київського посла й глузував з нього, на «переходах» з терему до церкви, князь Володимирко.

Трудно припустити, щоби княжий, середньовічний Галич, отже город, що крім того, що був політичним і торговельним центром, був теж оборонною твердиною, міг простягатися аж на такому велитенському просторі, на якому розсипані румовища його княжих будівель. А займають вони простір біля квадратної милі, вміщаючи в собі, крім нин. Галича, такі місцевости, як Залуква, Св. Станислав, Сокіл, Підгороддя, Крилос і Пітрич. Найправдоподібніше центр, тобто княжий терем і придвірна церква Галича не стояли все на одному місці, а пересовувалися в міру того, як Галич руйнували зовнішні й внутрішні вороги та як вигинав своє корито відомий з химерности Дністер.

До нині збереглися сліди старого Дністрового корита, що йдуть попід гору села Курипів, у напрямі теперішнього мосту та Лімниці, а відтіля нинішнім коритом Лімниці попід гору Св. Станислава до Болшева, попід Болшівці, Хоростків, Тустань, попри зал. стацію Дубівці до Єзуполя. Опливаючи колись гору Св. Станислава, скріпляв Дністер її оборонність і тому тут міг Володимирко вибрати собі найвідповідніше місце під замок і придворну церкву. Біля нинішнього костела Св. Станислава, що в княжих часах був церквою Св. Пантелеймона, зберіглися до нині сліди могутніх валів і середньовічних фортифікацій. Триста кроків відтіля заціліли румовища Спаської церкви, що в цілому відповідає топографічним заподанням літописця про тогочасний центр Галича.

Центр той переносить син і наслідник Володимирка, князь Ярослав Осьмомисл на гору поміж Луквою і Мозелевим Потокком. Від основаної тут катедри й капітули, прозвано цю гору Крилосом. Ярослав укріпив її потрійними валами, в центрі збудував величаву катедру Богородиці, а на місці, що до нині зветься «*Золотим Током*», збудував княжий терем. Крім цього довкола Крилоса заціліла ціла низка урочищ, що своїми назвами, як Юрівське, Данилівське, Воскресенське та Іванівське, свідчать про те, що на їх місці стояли колись рівноіменні церкви й монастирі.

Остаточно й на нинішній Замковій Горі, прозваній так від руїн старостинського замку, збудованого за польських часів, міг бути в княжій добі коли не замок, то бастион, про що свідчать сліди земляних укріплень куди раніші від половини XIV-го віку. Глуха місцева традиція впевняє, що тут стояв замок, закладений по смерті Романа Мстиславича.

Так отже на територію довкола сучасного Галича, засипану румовищами будівель і залишками культурного життя княжої доби, треба дивитися, як на терен двохсотлітнього бурхливого, воєнно-політичного й нарешті культурного життя наших прадідів у добі державної незалежності Галицької Волости.

Перед нами лежить територія княжого Галича, мов отворена книга, з затертими, але для бистрого ока ще доволі читкими буквами. Читання в тій книзі, що зберігає в собі стільки таємниць і несподіванок, почалося в нас розмірно рано, але умови нашого культурного й політичного життя радше спинювали й утруднювали працю над нею.

Першим, що перед ним розкрила Галицька Земля свої таємниці, був парох Залукви о. Лев Лаврецький (1837–1910), що в 70-их рр. минулого віку започаткував наукове обслідування галицьких румовищ. На спілку з проф. І. Шараневичем відкрив і прослідив о. Лаврецький до 1891 р. сім церковних фундаментів, при чому відломки старовинних різьб, долівок, фресків та металеві нахідки здепонували відкривці в музею Народнього Дому у Львові. Вслід за ними почали свої досліді такі вчені, як Др. О. Чоловський та Др. О. Пеленський, якому Галич завдячує вичерпуючу монографію, видану в 1914 р. Польською Академією Наук п.з. «*Галич в історії середньовічного мистецтва*». Зчерги археолог-аматор пок. Лев Чачковський зладив археологічно-топографічну мапу княжого Галича, з якою в руках дир. музею Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, Др. Я. Пастернак вже останніми роками відновив дослідну працю над галицькими румовищами й досяг успіхів, що зелектризували все українське громадянство.

Більш, як півстолітня праця названих учених і дослідників, повернена на відслонення культурного обличчя княжого Галича, не залишилася без успіхів. Відкрили вони й опрацювали науково останки фундаментів біля 30-ти церковних будівель, але тільки одна-одинокка церква Св. Пантелеймона (нині францішканський костел Св. Станислава) збереглася до нас до висоти кривлі, разом з своєю архітектонікою й різьбарськими окрасами.

Одною з більших галицьких церков, була вже згадувана кількакратно Спаська церква (19,7х17 метрів у поземному пляні), що її добре збережені

фундаменти найшов проф. Шараневич на горі Карпиця. Повстала вона в половині XII в., була трьохнавна й трьохапсидна, в цілому зближена до квадрату. Крім фрагментів різьбарських окрас, найдено в її румовищах оловяну печатку єпископа Кузьми з XII віку.

Поблизу Спаських румовищ знайдено камяний саркофаг, що його в своєму звідомленю з 1886-го року описує проф. Шараневич так: «Віко саркофагу має підняті ребра. Коли прирівняємо його з домовиною великого київського князя Ярослава, то віко галицького саркофагу є наче спогадом форми Ярославової домовини в Києві».

Спаський саркофаг, виконаний долотом з одноцільного пісковика, мав 2.50 м. довжини, 35 см. висоти, та 40 см. ширини в головах, а 37 см. в ногах. Відкривці (О. Лаврецький і проф. Шараневич), залишили знайдений саркофаг на місці, перекривши його дощаною будкою на камяних стовпах. Нажаль, людська злоба, чи невіжа подбала про те, щоби по тій цінній нахідці пропав і слід...

Аж до XVIII в. стояла біля самого Крилосу церква Св. Іллі. Її здоровий ще зруб розібрано з початком XIX в., а матеріал зужито на іншу будівлю.

Оскільки Спаська церква збудована на майже квадратному пляні, своїми трьома навами й трьома вітварними апсидами, нагадувала княжі церкви Києва й Чернігова, остільки поземний плян Іллінської церкви звертає на себе увагу своєю незвичайністю. Її середущу наву творила ротонда з притикаючою до неї від сходу пресбітерією в три четверті кола. Від заходу притикав до центральної ротонди прямокутний бабінець. Вся церква була побудована з тесаного каменя й засклеплена.

Під архітектурним оглядом це тип західньо-романської ротонди, при чому його трьохдільність має велику вагу в звязку з трьохдільністю, типовою для нашої деревляної архітектури.

Розмірно добре збереглися фундаменти невідомої з назви церкви, знайдені 6 км. на захід від нин. міста над Лімницею, під лісом, званим Дібровою. Розмір її трьохнавного заложення (20x14.5 м.) найбільший з відкритих до неї галицьких церков, виїмково сильна й дбайлива кладка, насунули декому з дослідників думку, що оце перед нами румовища галицької катедрі... Шараневич був думки, що побудована на таких підвалинах церква була не стільки обширна, що висока, й тому найвеличавіша, а може й найстарша церква княжого Галича.

З румовищ поменших церков княжого Галича слід згадати підвалини однонавної Благовіщенської церкви, на *«Церквищах»* поміж Крилосом і Четвертками. В 1884-ому р. найдено тут гарно збережений кусень

узористої долівки, мощеної поливними кахлями та різьбарські окраси з різьбленою головою льва, на зразок романських «хімер», що ним закінчувано кам'яні ринви тогочасних будівель.

На залуквівській височині, на т. зв. Карповім Гаю, найдено фундаменти якоїсь багатокутної будівлі («полігону»), що могла бути капличкою, або невисокою баштою.

Та одна тільки Пантелеймонівська церква заціліла до висоти кривлі й на її підставі можемо уявити собі характер церковного будівництва княжого Галича.

Збудована около 1200-го р. ще в XIV-ому в. була в українських руках, але в XVI-ому в. застаємо вже загосподарених біля неї латинських францісканів. Вони то перемінили її первісне візантійсько-романське покриття на пізньо-ренесансове, але стін її й конструкції не змінили.

Поземний плян Пантелеймонівської церкви (19.50x17 м.) трьохнальний, центробанний, характеристичний ще для церковного будівництва київо-чернігівської доби. Головна й одинока баня спіралась колись на чотирьох масивних стовбах, що розділяли тягар бані й склепінь поодиноких піль луками на стіни, зглядно на виступаючі з них пілястри. Само покриття бані могло бути або з візантійська сферичне, тобто щільно прилягаюче до склепінь, або з романська стіжкове, чи шатрове. Розмірно невелику церкву освічував мабуть тільки один ряд вікон, а до церкви вело два входи, обрамовані прекрасними романськими порталами. Особливо величавий й цінний своєю різьбою й архітектонікою — головний портал. Він утворений з двох виступів і двох пар колон, зєдинених з собою почвірним луком, та наче кам'яний вівтар висовується з чолової стіни храму. Перша пара кольон, оперта на аттицьких базах має кісткові капітелі, зложені з чотирьох полукруглих щитів, вершками вниз. Капітель другої пари кольон «кошикові», створені зі стилізованих листяних китиць, викуваних у камені з подивугідною досконалістю. Черени другої пари кольон творять вязку гладкого пруття, з романська перевязану посередині. На капітелях кольон і виступах порталю спірається гзимс, критий різьбленою рослинною орнаментикою. Полукругла архівольта, що обєднує цілість порталю, виростає орнаментально з бокових кольон і виступів. Кольонам відповідають різьблені валки — один з мотивом спірального, другий плетінкового орнаменту.

«Загальний характер орнаментики головного порталю дрібнолисий, відданий в чисельних і густих насіках та жолобленнях, в зручний і тонкий спосіб, на перший погляд нагадує арабські зразки» (О. Пеленський).

Декорація бокового порталю, як-небудь зближена до головного, куди простіша й грубша в виконанню. Цінними зразками нашої середньовічної різьби є капітель струнких полуколон, що ними обрамовані віконні отвори й глуха аркатура зовнішньої стіни головної апсиди. Всі вони, хоч і різняться поміж собою в подробицях, повторюють схему листяних капітелів, упрощеного коринтійського типу.

В противенстві до киево-чернігівських церков, будованих з полос цегли й особливої цементової заправи, стіни Пантелеймонівського храму кладені з дбайливо оброблених, прямокутних квадр вапняка, що обігають церкву довкола ритмічними смугами. Старанний добір камяних квадр і особливий спосіб в'язання, викликає в глядача вражіння сили, гармонії й краси. В цілому Пантелеймонівський храм це наче кам'яний документ зустрічі двох світів і двох культур візантійсько-українського сходу з романських заходом.

«Усі віднайдені й дослідженні досі румовища церковних будівель у Галичі, характеризує однакова техніка й стиль: тесаний камінь, однородні різьби й поздовжно базилічний, або доосередний, переважно квадратний, чотирьохстовпний, трьохапсидний плян. Ті будівлі були твором одної архітектурної школи, що об'єднала два мистецькі елементи, приписувані дотепер двом різним стилям, тобто візантійську конструкцію і романську різьбу. Цвіла та школа в Галицькій Україні й у самому Галичі в XII-ому й XIII-ому віці» (Др. О. Пеленський).

Та оскільки доцьогочасні принагідні нахідки й систематичні розкопки галицької старовини дали приблизну відповідь щодо культурного, чи пак мистецького обличчя княжого Галича, то довго залишалося без відповіді питання — де в якому місці билося серце княжого Галича в момент його розцвіту, де був княжий терем і збудована Ярославом Осьмомислом Богородична катедро?

В теремі ж проходила творча праця й життєва трагедія одного з найбільших українських володарів, в катедрі спочили тлінні останки його, його синів, геройського князя Ростислава Берладинича й нарешті останнього з великих лицарів українського середньовіччя, Романа Великого! Де був і чи заціліло що-небудь з паладія Осьмомислової Держави?

Питання непокоїло дослідників галицької старовини не від нині й кожен з них намагався відповісти на нього по своєму.

Крилошанин львівської капітули о. А. Петрушевич був переконаний, що Богородичною катедрою була нинішня парохіяльна церква Галича. Зате проф. Шараневич упевняв, що катедрою була Пантелеймонівська

церква, та коли виринули зпід землі підвалини церкви під «Дібровою», прихилився до погляду, що власне на цьому церквичі стояла катедра. З черги Др. О. Чоловський станув на становищі, що вже сама назва «Крилосу» свідчить про існування катедри в місці, де крім цього збереглися останки сильних земляних фортифікацій. Думку про те, що Осьмомислова катедра стояла на місці нинішньої Успенської церкви в Крилосі, збудованої в XVI в. Марком Шумлянським, як-небудь правдоподібну, цей дослідник відкинув. Запустивши кілька пробних sond у терен біля нинішньої парохіяльної церкви в Крилосі й Галичі, дійшов остаточно до переконання, що стояла вона в бувшому митрополичому, а тепер парохіяльному огороді.

Безуспішними для питання про Осьмомислову катедру виявилися й передвоєнні пошуканки Дра. О. Пеленського.

Щойно в 1937-ому р., тобто якраз у 750-ті роковини смерти князя Ярослава Осьмомисла, зелектризувала українське громадянство вістка, що молодому українському археологові Дрові. Я. Пастернакові вдалося... натрапити на слід Осьмомислової катедри, а з нею на справжню скарбницю культурно-історичних реліквій нашого княжого минулого.

Ще в липні 1936-го р. Др. Я. Пастернак, сондуючи терен на південь від церкви Марка Шумлянського в Крилосі, натрапив у глибині трьох метрів на два грубезні мури в напрямі північ-південь, на сліди деревляної спаленої підлоги та останки церковної долівки з великих алябастрових плит. В умовах терену, доцьогочасних дослідів та архівно-історичних відомостей Др. Я. Пастернак прийшов до висновку, що перед ним румовища не іншої будівлі, а саме – катедри Ярослава Осьмомисла!

Та щойно дальші розкопки, переведені літом 1937-го року, впевнили відкривця в його первісному припущенню. Поза відкопами в цілості обводовими підвалинами церкви, що розкинулися на просторі 32.5x37.5 м. (всього півтора метра вужчому й коротшому від підвалин київської Софії!), поза помітною частиною надземного муру, що дозволяє вникнути в тайники техніки й архітектурного стилю будівель княжого Галича, натрапив Др. Я. Пастернак на кам'яний саркофаг з тлінними останками котрогось з похоронених в катедрі князів і врешті на череп молодої дівчини в парчевій діядемі, що вказувала б на її приналежність до аристократії княжого Галича.

Усі ці нахідки, як також тимчасові висновки й припущення на їх основі, є справжньою ревеляцією не тільки для вузького світа археологів, а й усього українського громадянства.

Бо як би не випала остаточна наукова оцінка відкрити Др. Я. Пастернака, то одно залишиться певним, а саме те, що перед нами справді румовища Осьмомислової катедри, що ще не виявили всіх своїх скарбів, не розкрили всіх своїх таємниць! Можливо, що дальші розкопки вирвуть нам з землі ще не один княжий саркофаг, ще не одну реліквію, не один документ життя, праці, боротьби й творчости наших прадідів зперед 700 літ! Початок уже зроблено. Місце де шукати й вказівка що можна найти, створена працею молодого археолог-ентузіаста, а вже нашою справою буде пошанувати найдене, закріпити для нащадків.

Бо ж це не що-небудь твориться на наших очах! Це ж бо з пороуху забуття виринає – Княжий Галич – наша слава – Осьмомислова Держава!

*Опрацював матеріал Михайло Климович
(Івано-Франківськ, Україна)*

Mykola Holubets (Lviv, Ukraine)
Princely Halych, the Osmomysl's glorious state

The current essay is devoted to the most famous pages of the history of Halych and the region. In the popular science style, the author acquaints the reader with the princely era of the city formation and its transformation into the capital. A special attention is paid to the characteristics of the activities of the most famous Halych princes Volodymyrko and his son Yaroslav. The most dramatic part of the author's story is undoubtedly the era of the struggle for Halych among Romanovyches, the Hungarian kings, and Polish princes in the first half of the thirteenth century. The researcher summarizes the most glorious events that happened in Halych in 1340 and acquaints the readers with the first archeological and historical explorations of the region in the XIX century which resulted in numerous sensational discoveries.

Key words: *Halych, prince, Rostyslavovyches, Romanovyches, boyars, archeology, the Castle Mountain, Church of St. Panteleimon.*

Голубець Микола. Княжий Галич, наша слава, Осьмомислова держава. Львів: Видання «Української преси» (Іван Тиктор), 1937. 30 с.